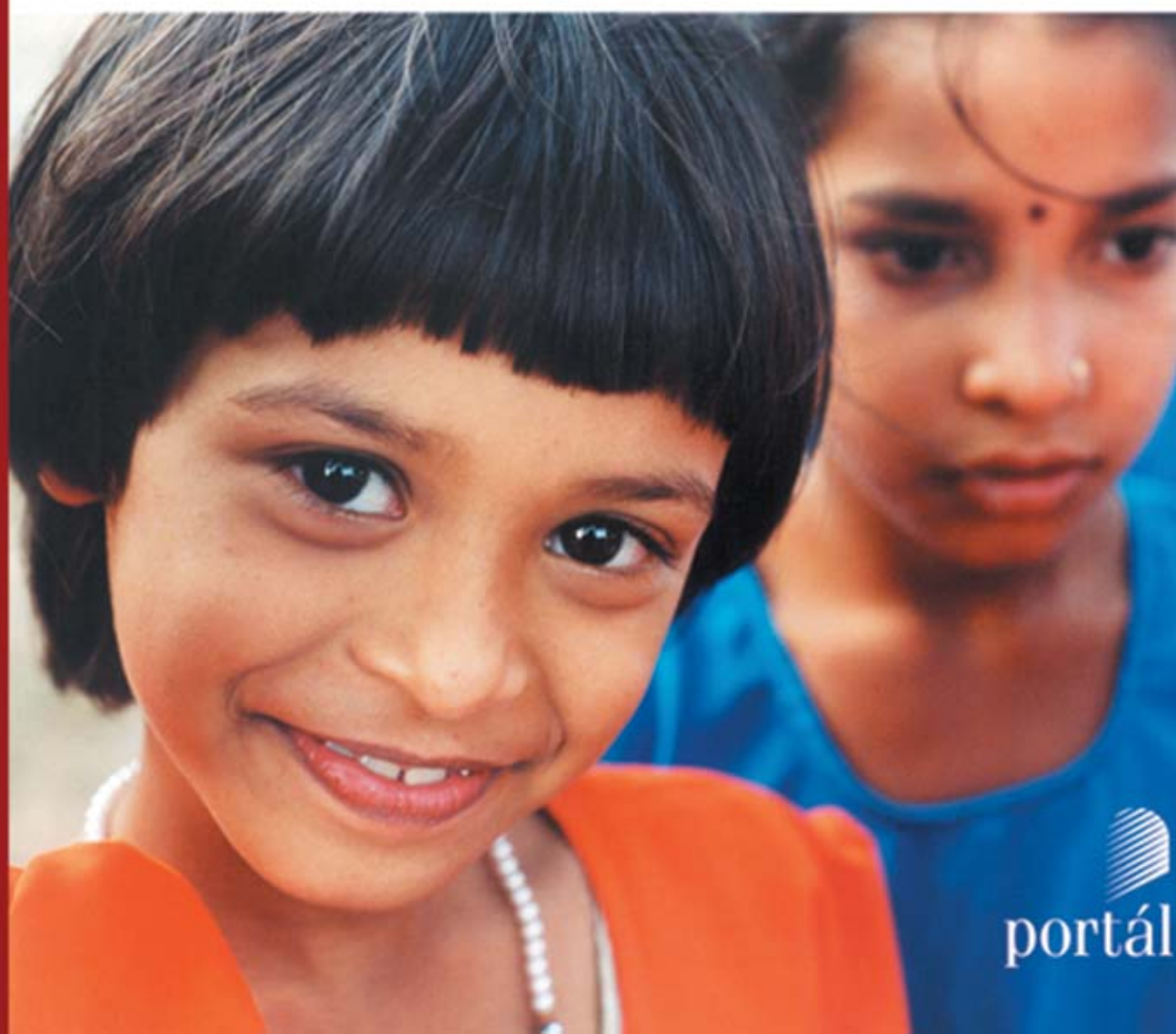


Interkulturní psychologie

Jan Průcha

Sociopsychologické zkoumání kultur,
etnik, ras a národů

DRUHÉ, ROZŠÍŘENÉ VYDÁNÍ



Interkulturní psychologie

Jan Průcha

KATALOGIZACE V KNIZE - NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Průcha, Jan

Interkulturní psychologie / Jan Průcha. — 3. vyd. — Praha :
Portál, 2010. — 224 s.

ISBN 978-80-7367-709-1 (brož.)

159.9:316.72

- interkulturní psychologie

- monografie

159.9 - Psychologie [17]

První vydání lektorovali prof. PhDr. Jaromír Janoušek, DrSc., Mgr. Filip Tesař

© Jan Průcha, 2007, 2010

Portál, s. r. o., Praha 2007, 2010

ISBN 978-80-7367-709-1

Úvod	9
------------	---

Část první

TEORETICKÉ ZÁKLADY

1 Vymezení interkulturní psychologie	15
1.1 Terminologické označení	15
1.2 Definice disciplíny	17
1.3 Vývoj a současný stav disciplíny	19
1.4 Oblasti aplikací	21
2 Související vědecké disciplíny	25
2.1 Etnopsychologie a sociální psychologie	25
2.2 Sociologie	27
2.3 Etnologie a etnografie	28
2.4 Kulturní antropologie a psychologická antropologie ...	30
2.5 Etnolingvistika, sociolingvistika, pragmatika	33
2.6 Demografie	37
2.7 Historická věda	38
2.8 Politologie a mezinárodní právo	43
3 Základní pojmy interkulturní psychologie	45
3.1 Kultura, akulturace, asimilace	45
3.2 Etnikum, etnicita, etnické vědomí	50
3.3 Národ, národnost, národnostní menšina	53
3.4 Rasy, rasismus	61
3.5 Stereotypy a předsudky	67
4 Informační zdroje, výzkumná centra, představitelé interkulturní psychologie	71
4.1 Vědecké časopisy	71
4.2 Monografie, sborníky, encyklopedie	73
4.3 Výzkumná centra a významní představitelé oboru ...	74

VÝZKUMNÉ POLE INTERKULTURNÍ PSYCHOLOGIE

5 Komparace psychologických charakteristik kultur, etnik a národů	79
5.1 Interkulturní rozdíly v hodnotách	79
5.2 Srovnávání individualistických a kolektivistických kultur	85
5.3 Interkulturní komparace morálky	90
5.4 Interkulturní rozdíly v postojích k lásce a k sexuálnímu obtěžování	94
6 Psychologické problémy akulturace a adaptace	97
6.1 Akulturační preference imigrantů	98
6.2 Postoje k adaptaci imigrantů v hostitelských zemích	101
6.3 Akulturační stres a etnická identita	104
7 Předsudky a stereotypy týkající se etnik, národů a ras	108
7.1 Vznik a vývoj etnických a rasových předsudků	108
7.2 Redukce předsudků: hypotéza kontaktu	112
7.3 Národní a etnické stereotypy	115
8 Kulturní, etnická, národní identita	120
8.1 Primordiální a instrumentální identita	121
8.2 Vztah národní identity a evropské identity	124
8.3 Národní charakter	128
8.4 Národní autoportrét	132
9 Psychologie českého etnika	135
9.1 Česká národní povaha	135
9.2 Autostereotypy Čechů a stereotypy cizinců o Čechách	140
9.3 Stereotypy Čechů o jiných národech	142
10 Jazyk a komunikace v interkulturním aspektu	145
10.1 Emoce a zdvořilost v jazycích a kulturách	145
10.2 Maskulinita a feminita jako interkulturní dimenze	146
10.3 Etnofaulismy	147
10.4 Interkulturní dimenze v komunikaci	148

APLIKACE INTERKULTURNÍ PSYCHOLOGIE

11 Edukace (výchova a vzdělávání)	155
11.1 Interkulturní rozdíly v rodinné výchově a socializaci dětí	156

11.2	Interkulturní rozdíly v procesech a výsledcích školního vzdělávání	161
12	Interkulturní faktory ve zdravotní péči	169
13	Vztahy a konflikty mezi etniky a národy	172
13.1	Animozita etnik a národů	173
13.2	Vztahy mezi malými a velkými národy	175
13.3	Interkulturní odlišnosti v negociačním chování etnik a národů	176
14	Nové poznatky a aplikace v interkulturní psychologii	181
14.1	Vývoj Hofstedeho teorie kulturních dimenzí a její kritika	182
14.2	Interkulturně psychologické výzkumy rodin a kultura imigrantů	185
15	Interkulturní komunikace: reálný fenomén a jeho vědecká reflexe	189
15.1	Některé aplikace teorie a výzkumů interkulturní komunikace	191
	Literatura	199
	Seznam definic a rámců	212
	Rejstřík jmenný	214
	Rejstřík věcný	217

Je nesporné, že k vývoji vědeckého poznání významně přispívá *interdisciplinarita*, tj. spolupráce vědeckých oborů za účelem komplexnějšího objasňování složitých jevů a procesů reality. Psychologie, jež se rozvíjí jakožto věda již více než jedno století, je toho dobrým důkazem – v průběhu jejího vývoje se zformovaly obory, jako je sociální psychologie, pedagogická psychologie či psycholingvistika, spojující v sobě různé disciplíny. V posledních letech jsme svědky vytváření další nové interdisciplinární – či spíše multidisciplinární – oblasti, o níž pojednává tato kniha. Je to **interkulturní psychologie**.

V zahraničí se již několik desetiletí rozvíjejí teorie a výzkumy označované v angličtině termínem **cross-cultural psychology** – česky asi nejvhodněji *interkulturní psychologie*. Je oborem studia na vysokých školách, má početné databáze poznatků, speciální časopisy a monografie, výzkumná centra v jednotlivých zemích, vytvořila i mezinárodní institucionální základnu – *International Association for Cross-Cultural Psychology*. Je překvapující, že v České republice je tato oblast vědy dost neznámá, ani po roce 1989 se systematicky nebuduje, a dokonce nemá dosud ani ustálené terminologické pojmenování. Je to zjevný nedostatek vzhledem k tomu, jak velkou praktickou důležitost tato disciplína dnes může mít při aplikacích v těch okruzích lidských činností, v nichž dochází ke styku příslušníků různých kulturních společenství, odlišných národů a etnik, rasových, náboženských a jazykových skupin. Jak známo, tento styk a s ním související komunikační aktivity se v současném světě velmi zintenzivňují v důsledku globalizačních procesů a nabývají až životní důležitosti (zejména v souvislosti s etnickými konflikty, mezinárodními spory, válečnými akcemi apod.). Konkrétně řečeno, interkulturní psychologie je svými poznatky užitečná zejména v těchto oblastech praxe:

- diplomacie a zahraniční politika;
- mezinárodní obchod a turismus;
- příprava odborníků pro práci v zahraničí;

- výcvik manažerů a personalistů českých firem zaměstnávajících cizince;
- příprava lékařů a zdravotnického personálu pro péči o pacienty odlišného etnického původu;
- příprava pracovníků státní správy pro jednání s cizinci, žadateli o azyl aj.;
- příprava učitelů na edukaci ve třídách a školách s etnicky heterogenní populací žáků, a další.

V zahraničí jsou tyto aplikační oblasti interkulturní psychologie intenzivně rozvíjeny a podpořeny velkým počtem empirických výzkumů. Právě k nim soustřeďuji pozornost v této knize.

Interkulturní psychologie je ovšem součást vědy, a proto není souborem nějakých návodů určených praxi, ale je to **systematicky formovaná teorie o psychologických aspektech jevů a procesů interkulturní povahy**. Složitost a mnohotvárnost těchto jevů a procesů si vyžaduje multidisciplinární výklad, což vedlo v dané oblasti k vytvoření specifického skloubení poznatků a teoretických koncepcí psychologie – komparativní sociologie – etnologie – kulturní antropologie – sociolingvistiky a dalších. Formuje se tak neobyčejně zajímavý poznatkový komplex, který ve výzkumu využívá specifické metody uvedených disciplín.

V celosvětovém pohledu je interkulturní psychologie oblast vědy, která má svou teoretickou bázi, svou informační základnu a infrastrukturu a nabízí určité aplikace výzkumných nálezů. Proto ve snaze objasnit tuto vědeckou oblast systematicky a přehledně rozdělují výklad v této knize do tří částí:

- **Teoretické základy**, v nichž je objasněno, co vlastně interkulturní psychologie je, jaké vědecké zdroje ji sytí, které teoretické koncepty v ní dominují a samozřejmě o jakou informační základnu se opírá.
- **Výzkumné pole** interkulturní psychologie, představené v druhé části knihy, je neobyčejně široké, pokrývá témata týkající se srovnávání kulturních společenství, etnik a národů, psychologickou problematiku imigrantů a etnických menšin, etnických předsudků a stereotypů a další. Empirický výzkum je v interkulturní psychologii značně rozsáhlý a aplikuje variabilitu metod, jež jsou popisovány u jednotlivých výzkumných případů.
- **Aplikace interkulturní psychologie** tvoří třetí část knihy, v níž se vysvětluje, jak jsou poznatky této vědecké oblasti užitečné pro sféru vzdělávání, pro zdravotní péči a v neposlední řadě pro vyjednávání na úrovni etnických a mezistátních konfliktů.

Tato kniha má sloužit českým nebo slovenským uživatelům nejen jako monografický přehled o dané vědní oblasti, ale současně jako text použitelný také k **studijním účelům** – pro studenty a doktorandy psychologie, pedagogiky, sociologie, etnologie a jiných sociálních a humanitních oborů. Zároveň by kniha měla být **informačním zdrojem pro odborníky z různých profesí**, v nichž se setkávají s interkulturní problematikou – tedy pro diplomaty, pracovníky mezinárodního obchodu, učitele, zdravotnické pracovníky, žurnalisty aj. Z těchto důvodů uplatňuji v knize určité prostředky orientující čtenáře při jejím studiu:

- Jednak jsem důsledně zavedl **definice** všech relevantních pojmů, s nimiž se v interkulturní psychologii operuje (viz *Seznam definic* v závěru knihy);
- jednak v textu používám **ilustrativní rámce** (viz *Seznam rámců*), v nichž jsou podrobněji vyloženy určité vybrané výzkumy, jejich metody a nálezy.

Poznatky prezentované v této knize jsem získával a zpracovával v průběhu posledních let studiem četných zahraničních pramenů, zejména při pobytech na některých univerzitách ve Finsku, Německu, Francii, Portugalsku, USA, Brazílii a jinde. Mé interkulturní poznatky byly obohacovány již v dřívějších obdobích také studijními pobyty v tehdejšímu Rusku, Gruzii či Arménii, kdy jsem se zabýval psycholingvistikou, tehdy značně rozvinutou v těchto teritoriích. Při těchto pobytech jsem vedl odborné diskuse o předmětu svého zájmu s četnými kolegyněmi a kolegy z různých oborů. Jim všem patří můj dík za vstřícné přijetí, odborné informace a publikace, které mi laskavě věnovali.

V podzimním semestru 2003 jsem vedl kurz interkulturní psychologie na Filozofické fakultě MU v Brně, v rámci programu Ústavu pedagogických věd. Jeho vedoucímu, doc. PhDr. Milanu Polovi, CSc., děkuji za tuto možnost formulovat poznatky z dané disciplíny studentům pedagogických oborů.

Jako autor jsem vděčen, že rukopis této práce se uvolili posoudit dva nezávislí odborníci – psycholog prof. PhDr. Jaromír Janoušek, DrSc. (Filozofická fakulta UK) a etnolog Mgr. Filip Tesař (Ústav mezinárodních vztahů Ministerstva zahraničních věcí ČR). Oběma děkuji za mnohé užitečné připomínky, jejichž respektování jistě napomohlo k zpřesnění mého textu.

Listopad 2003

J. P.

Poznámka k 2. vydání

Zájem odborníků i širší veřejnosti o interkulturní problematiku, jak je zkoumána v psychologii, sociologii, etnologii a v jiných sociálních vědách, stále roste. Svědčí o tom i rozebrané první vydání této knihy. Ve spolupráci s nakladatelstvím Portál, které i v jiných svých publikacích věnuje těmto problémům zaslouženou pozornost, jsem připravil doplněk pro 2. vydání, tj. kapitoly 14 a 15, v nichž prezentuji hlavně nejnovější výzkumy a poznatky jak zahraniční, tak – pokud byly vytvořeny – české.

Čtenáři jistě chápou, že jsem kvůli omezenosti celkového rozsahu knihy mohl ve stručném výkladu doplnit pouze výběr poznatků a nálezů, které průběžně v interkulturní psychologii vznikají. Budu spokojen, jestliže toto rozšířené 2. vydání publikace ozřejmí, že daná oblast vědy se rozvíjí stále velmi intenzivně a je přínosem pro praktické využití v různých oborech lidské činnosti.

Únor 2007

J. P.

TEORETICKÉ ZÁKLADY

Vymezení interkulturní psychologie

1.1 Terminologické označení

Když vzniká a postupně se formuje nějaká oblast vědy, není nic neobvyklého, že zpočátku není ustálen ani její přesný název. Tak je tomu právě v případě interkulturní psychologie. Ta sice má od doby svého vzniku, tj. od šedesátých let minulého století, název ustálený, ovšem jen v angličtině – **cross-cultural psychology**. V mezinárodní vědecké komunikaci nejsou s tímto termínem žádné potíže. Anglický termín *cross-cultural psychology* má paralelní terminologické ekvivalenty např. v němčině *interkulturelle Psychologie* a ve francouzštině *psychologie interculturel*. Avšak problémy vznikají s nalezením vhodného ekvivalentu v některých méně rozšířených jazycích, včetně češtiny. V českém odborném vyjadřování je potíž s překladem těch anglických termínů, které mají jako složku adjektivum *cross-cultural* nebo *cross-national*, např. *cross-cultural research*, *cross-national comparison* apod. Doslovný význam tohoto adjektiva je „jdoucí napříč kulturami/národy“. V českém prostředí je disciplína *cross-cultural psychology* zatím málo známá, a v důsledku toho není dosud její terminologické pojmenování ustálené. Pokud se o ní v české odborné literatuře ojediněle pojednává, setkáváme se s třemi terminologickými řešeními:

1. *Cross-cultural psychology* vyjadřují čeští autoři nejčastěji jako **interkulturní psychologie**. Takto označují disciplínu např. Kolman (2001), Průcha (2001, 2003), a paralelně s tím jsou zavedeny v *Pedagogickém slovníku* (Průcha, Walterová a Mareš, 2003) termíny *interkulturní trénink*, *interkulturní rozdíly ve vzdělávání* aj. Také

ve vzdělávací politice a pedagogice se uplatňuje termín *interkulturní výchova* (ale též *multikulturní výchova*). Podobně je v teorii marketingu zaváděn termín *interkulturní marketing* (Světlík, 2003).

2. Druhý typ terminologického označení je **mezikulturní psychologie**, což je vlastně jen počestěná podoba výrazu interkulturní psychologie. S tímto ekvivalentem se lze v české psychologické literatuře setkat jen zřídka, avšak častěji je používán slovenskými odborníky – *medzikulturná psychológia* (Zelová, 1997, aj.). V české odborné terminologii se uplatňuje výraz *mezikulturní* také v pracích některých ekonomů, a to v termínech *mezikulturní komunikace*, *mezikulturní rozdíly* (Šroněk, 2000, aj.).
3. Třetí česká varianta termínu *cross-cultural psychology* je **transkulturní psychologie**. Tuto variantu jsem našel pouze v *Psychologickém slovníku* B. Geista (2000), kde je také k příslušnému termínu uveden stručný výklad (viz níže). Ale výraz „transkulturní“ jako ekvivalent pro „cross-cultural“ se občas vyskytuje i u jiných autorů – např. Mareš a Gavora (1999) v *Anglicko-českém pedagogickém slovníku* volí pro termíny *cross-cultural education*, *cross-cultural study* české ekvivalenty *transkulturní vzdělávání*, *transkulturní studium*. Podobně používá termín *transkulturní komunikace* antropolog Soukup (2000).

Nejrozsáhlejší český výkladový slovník psychologie (Hartl a Hartlová, 2000) překvapivě neuvádí heslo popisující danou disciplínu, a tudíž v něm nenalezneme ani jeden z uvedených tří typů českých ekvivalentů pro termín *cross-cultural psychology*. Této disciplíny se jen okrajově dotýká heslo „psychologie kulturní“ (s. 481). Avšak je zařazeno heslo *výzkum transkulturní (cross-cultural research)* a *psychiatrie transkulturní (cross-cultural psychiatry)*.¹

Jak je patrné, v českém označování anglického termínu *cross-cultural psychology* panuje značná nejednotnost (která je zbytečně komplikována ještě dubletami – *kulturní* vs. *kulturní*). Soudím ale, že z uvedených možností je nejvhodnější termín **interkulturní psychologie** – jednak je ve shodě s výše uvedenými termíny v němčině a francouzštině, jednak koresponduje s termíny *interkulturní komunikace*, *interkulturní rozdíly*, *interkulturní srovnání*, které jsou v češtině již dost obvyklé.

1 Referátový časopis *Psychological Abstracts* (roč. 90, 2003), jenž je oficiálním periodikem APA (American Psychological Association) uvádí v rejstříku termín *transcultural psychiatry* vedle termínů *cross-cultural communication*, *cross-cultural differences* aj. – Jak je vidět, i v anglické terminologii se vyskytují dublety.

1.2 Definice disciplíny

Je jistě žádoucí uvést hned na začátku monografie výklad o tom, **co vlastně interkulturní psychologie je**. K tomu by měla být oporou definiční vymezení, která ve stručné a syntetické formulaci vyjadřují obsah příslušné oblasti. V české psychologické literatuře nejsou zatím k dispozici souhrnná objasnění toho, co je interkulturní psychologie, jak je vymezen její předmět bádání apod. Jsou mi známy pouze ojedinělé výjimky týkající se definování této disciplíny:

Geist (2000) v *Psychologickém slovníku* uvádí u hesla „psychologie kultury“ (podle zahraničních autorů), že do jejího rámce patří také:

DEF (1) transkulturní (cross-cultural) psychologie, nacházející se na pomezí mezi psychologií, etnologií, kulturní a sociální psychologií; je považována za obor psychologie zkoumající podobnosti a rozdíly v psychologickém fungování různých kultur a etnických skupin (s. 223).

Hartl a Hartlová (2000) v *Psychologickém slovníku* mají u hesla „psychologie kulturní“ výklad, že je to interdisciplinární obor na pomezí psychologie, antropologie, lingvistiky aj., který (kromě jiného):

DEF (2) psychologie kulturní srovnává specifický vliv různých kultur na chování a prožívání člověka; výzkumy tohoto zaměření se v současnosti značně rozvíjejí v souvislosti s globalizací, nutností soužití různých kultur (s. 481).

Tento výklad zčásti odpovídá obsahu interkulturní psychologie, i když autoři příslušný termín nepoužívají.

O interkulturní psychologii se dočteme také v Kolmanově učebním textu (Kolman, 2001). Tato práce se sice zaměřuje na problémy „komunikace mezi kulturami“, avšak obsahuje i některé poznámky k interkulturní psychologii. Jak již bylo zmíněno výše, Kolman používá termín „interkulturní psychologie“ nebo také „mezikulturní psychologie“ a obsah termínu vystihuje též opisem *psychologie interkulturních rozdílů* nebo alternativně *psychologie mezi kulturami*. Autor vydatně čerpá ze zahraničních prací o interkulturní psychologii a charakterizuje ji jako obor zaměřený na „porovnávání psychologických rozdílů mezi kulturami“ (s. 48–51):

DEF (3) Psychologie mezi kulturami (cross-cultural psychology) je tedy v současném pojetí zároveň pokusem odhalit psychologické zvláštnosti jedinců žijících v jednotlivých kulturách i snahou o odkrytí obecných psychologických zákonitostí, vztahujících se na všechny kultury (podle Berryho et al., 1992).

Každá z právě uvedených definic českých autorů vystihuje do určité míry obsah toho, co pokrývá termín interkulturní psychologie, avšak žádná jej nevymezuje v úplnosti.

Také slovenští autoři (Zelová, 1997, aj.) a mnozí odborníci v různých zemích zdůrazňují, že důležitým rysem interkulturní psychologie je **komparace – srovnávání shod a rozdílů psychologické povahy mezi příslušníky různých kulturních, etnických, rasových a náboženských společenství**. Tím se interkulturní psychologie odlišuje od jiné, i když blízké disciplíny nazývané *psychologie kultury* (*psychology of culture*) – u nás o ní pojednává Štech (1998). Ta rovněž zkoumá souvislosti mezi psychologickými jevy a kulturou, avšak bez srovnávacího zřetele.

Po tomto přehledu české situace je nutno obrátit se k původním zdrojům, tedy k relevantním pracím, které zakládají interkulturní psychologii jako oblast vědy. Podívejme se tedy na příslušná definiční vymezení:

DEF (4) Interkulturní psychologie je vědecké zkoumání variant lidského chování, se zřetelem na způsoby, jimiž je chování ovlivňováno kulturním kontextem (Berry, Portinga, Segal a Dasen, 2002, s. 1).

Tato stručná definice je rozvedena týmiž autory do širší verze:

DEF (5) Interkulturní psychologie je zkoumání (1) shod a rozdílů v individuálních psychologických funkcích v různých kulturních a etnokulturních skupinách, (2) vztahů mezi psychologickými proměnnými a sociokulturními, biologickými, ekologickými (tj. z prostředí působícími) proměnnými, (3) změn probíhajících v těchto proměnných (Berry et al., 2002, s. 3).

Základní časopis interkulturní psychologie, *Journal of Cross-Cultural Psychology*, vymezuje profil disciplíny takto:

DEF (6) Časopis publikuje stati o vztazích mezi kulturami a psychologickými procesy, a to buď ze srovnávacího interkulturního výzkumu nebo z jiných oblastí výzkumu týkajících se toho, jak kultura (a související jevy, jako je etnicita) působí na myšlení a chování jednotlivců, nebo naopak jak myšlení a chování lidí reflektuje různé aspekty kultury.

R. W. Brislin, americký představitel sociálněpsychologické orientace v interkulturní psychologii, uplatňuje ještě jinou definici:

DEF (7) Interkulturní psychologie je studium vlivů kultury na lidské chování. Formálněji vyjádřeno, interkulturní psychologie je empirické zkoumání členů různých kulturních skupin, kteří mají identifikovatelné zkušenosti, jež vedou k prediktabilním a významným shodám a odlišnostem v chování. (Brislin, 2001, s. 396)
